

აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს)
კათალიკოსთა ეთნიკური წარმოშობა

**Ethnic Origin of Catholicoses
of Western Georgia - Abkhazia**

ლევან ტყეშელაშვილი

გელათის სასულიერო აკადემია და სემინარია
საქართველო, ქუთაისი

Levan Tkeshelashvili

Gelati Theological Academy and Seminary
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

The Catholicate of Abkhazia has played a significant role in the religious and political landscape of Georgia for nearly a millennium. Its establishment dates back to the reign of the Kingdom of Abkhazia in Western Georgia during the 9th and 10th centuries. The Catholicate continued to exist throughout the era of the unified Georgian monarchy from the 11th to the 15th centuries, as well as during the formation of the Kingdom of Imereti from the 16th to the 18th centuries. Encompassing the entire of Western Georgia, the Catholicate of Abkhazeti held its seat in Bichvinta until 1565.

However, due to the complex political circumstances arising from Ottoman invasions and migrations from the North Caucasus, King Bagrat III of Imereti (1510-1565) and Catholicos Evdemon Chkhetidze (1557-1578) relocated the Catholic center from Bichvinta to Gelati in 1565. The Catholicate persisted until 1814.

It is crucial to emphasize that a wealth of sources, documents, cultural and artistic works, including frescoes, manuscripts, legal monuments, and church inventory, as well as descriptive icons that have survived, unequivocally affirm the founding and existence of the Catholicate of Abkhazia within the Georgian reality. Furthermore, the Catholicoses themselves were of ethnic Georgian origin and conducted religious services in the Georgian language. The abundance of spiritual and cultural monuments created during the Catholicate's existence was exclusively composed in Georgian, providing indisputable evidence of its formation and existence within the Georgian context.

Any attempt by contemporary «researchers» or ill-founded publications to challenge this historical fact will undoubtedly fail. In the future, it is imperative to produce a dedicated monograph on the Catholicos of Abkhazia, available in multiple languages, to provide an accurate account of the true history of the Catholicos of Abkhazia (Western Georgia) and disseminate this knowledge to a wider audience.

საკვანძო სიტყვები: აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსები, აფხაზეთის საკათალიკოსოს ისტორია, ქართული ეკლესია-მონასტრები აფხაზეთში.

Keywords: Catholicos of Abkhazia (Western Georgia), history of Catholicos of Abkhazia, Georgian churches-monasteries in Abkhazia.

აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსო დაარსდა დაახლოებით IX-X საუკუნეთა მიჯნაზე და იარსება XIX საუკუნის დამდეგამდე. ქართული და უცხოური წყაროებით ნათლად დასტურდება, რომ საკათალიკოსოს მმართველები იყვნენ ეთნიკურად ქართველები. აფხაზეთი უძველესი დროიდან არის ქართველთა განსახლების არეალი, შესაბამისად, აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული საკულტო ნაგებობების, ეპიგრაფიკული ძეგლების, ხელოვნების ნიმუშების (ხატები, ფრესკები) შემოქმედი არის ქართველი ხალხი და ნებისმიერი სხვაგვარი განმარტება იქნება რეალობის უხეში დარღვევა. აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული ყველა მნიშვნელოვანი ტაძარი აგებულია ქართველთა მიერ. ეს ყოველივე დასტურდება ქართული წყაროებით, აღნიშნულ ტაძრებზე ქტიტორთა წარწერები ქართული (ასომთავრული, ნუსხა-ხუცური) დამწერლობის ნიმუშებს წარმოადგენს, რითაც ნათელი ხდება, რომ აფხაზეთის ტერიტორიაზე შექმნილი კულტურის სამართალმემკვიდრე ქართველები არიან.

თანამედროვე პერიოდში აფხაზეთის ოკუპაციის პირობებში ზოგიერთი ავტორი (ე. აჯინჯალი, დ. დბარი და სხვები) თავიანთ ნაშრომებში არაერთ ტენდენციურ მოსაზრებასა და ისტორიულ სიყალბეს აჟღერებენ. მათი უსუსური მცდელობა მხოლოდ ერთ რამეს ემსახურება – ფაქტების გაყალბებით როგორმე წარმოაჩინონ, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ისტორიულად ორ საკათალიკოსოს (მცხეთისა და აფხაზეთის) ერთმანეთთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდათ და ისინი თითქოს სხვადასხვა ხალხის მიერ იყო დაარსებული. მათი „მოსაზრებები“ აბსურდამდეც მიდის ხოლმე და ცდილობენ სინამდვილე შეგნებულად დამალონ.

აფხაზეთის საკათალიკოსომ დაახლოებით 1000 წლის განმავლობაში იარსება და მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა საქართველოს რელიგიურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. საკათალიკოსო დაარსდა აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) სამეფოს არსებობის პერიოდში (IX-X სს.), არსებობდა ერთიანი საქართველოს მონარქიის დროს (XI-XV სს.) და საქართველოს დაშლის შემდეგ, როდესაც შეიქმნა იმერეთის სამეფო (XVI-XVIII სს.). აფხაზეთის საკათალიკოსო მოიცავდა მთელ დასავლეთ საქართველოს და საკათალიკოსოს ცენტრი ბიჭვინთა იყო 1565 წლამდე. პოლიტიკური სიტუაციის გართულების გამო იმერეთის მეფე ბაგრატ მესამემ (1510-1565) და აფხაზეთის კათალიკოსმა ევდემონ ჩხეტიძემ (1557-1578) 1565

წლის ახლო ხანებში საკათალიკოსო ცენტრი ბიჭვინთიდან გელათში გადმოიტანეს. საკათალიკოსომ იარსება 1814 წლამდე. სწორედ ეს ორი ტაძარი ითვლება ისტორიულად საკათალიკოსო ტაძრებად, რომელთაგან უფრო ძველი ბიჭვინთაა. I საუკუნეში ბიჭვინთასა და დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (ასევე სამხრეთ საქართველოშიც) ქრისტეს გამორჩეულმა მოციქულმა ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა. აქედან გამომდინარე, ქვემო ივერიის ეკლესიის მეთაურები – კათალიკოსები თავიანთ თავს წმ. ანდრიას საყდარზე მჯდომ კათალიკოსებს უწოდებდნენ.

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიაზე საუბრისას აფსუა სასულიერო პირი დოროთე დბარი ეხება ქართულ წყაროებს და ვერ გაურბის ისტორიულ რეალობას, როდესაც აღნიშნავს, რომ მრავალი ავტორის ნაშრომი, რომლებშიც მოიპოვება ცნობები ივერიის ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ, წარმოშობით ქართველები იყვნენ, თუმცა ისინი დაიბადნენ და ცხოვრობდნენ ქვეყანაში, რომელსაც ეწოდებოდა „აფხაზეთის სამეფო“, აქედან გამომდინარე, ძნელია გაიგო, რომელი ეკლესიის ავტოკეფალიას გულისხმობენ – ქართულს თუ აფხაზურს. მას მაგალითად მოჰყავს წმინდა გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება, რომელშიც ქართველი მამა გარკვევით აუწყებს ანტიოქიის პატრიარქს, რომ სვიმონ კანანელი დაკრძალულია „ქვეყანასა ჩუენსა, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების“. დბარი იმოწმებს თ. ჟორდანიას მოსაზრებას, რომელიც ფიქრობდა, რომ გიორგი მთაწმინდელი აღნიშნული კამათის დროს იცავდა აფხაზეთის ეკლესიის ავტოკეფალიას და არა ქართლის ეკლესიის ავტოკეფალიას (Днар 2015: 252). სასულიერო პირს კარგად მოეხსენება, რომ გიორგი მთაწმინდელი „ქუეყანასა ჩუენსა“ როცა წარმოთქვამს, აქ იგულისხმება საქართველო, მცხეთისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოები, ორივენი ქართული წარმოშობისა იყო და ნიკოფსია საქართველოს ტერიტორია იყო.

არქიმანდრიტი დბარი თავის ნაშრომში *История Христианства в Абхазии в первом тысячелетий* ყოველწარად ცდილობს „დაამტკიცოს“, რომ პირველ ათასწლეულში არავითარი „საქართველო“ და „საქართველოს ეკლესია“ არ არსებობდა. იყო მხოლოდ ქართლი, იგივე ივერია, იყო ლაზიკა, ანუ ეგრისი (დას. საქართველო) და იყო აფხაზეთი. ათასწლეულის ბოლოს ყველა ეს ერთეული გაერთიანებულ იქმნა აფხაზეთის ერთიან სამეფოში (იქვე: 251). დასახელებული სამეფოები გაერთიანდა ერთ სამეფოში, რომელსაც საქართველო ეწოდებოდა და სამეფოს ტერიტორიაზე არსებობდა ორი ეკლესია – მცხეთისა და ბიჭვინთის საკათალიკოსოები, ორივე საკათალიკოსო იყო ქართული და მათი მეთაურებიც ეთნიკურად ქართველები იყვნენ.

კიდევ უფრო შორს მიდის ე. აჯინჯალი, რომელიც თავის ტენდენციურ ნაშრომში აღნიშნავს, რომ ცნობილი კამათის დროს გიორგი მთაწმინდელი იცავდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიას სწორედ ანტიოქიის პატრიარქის და არა კონსტანტინეპოლის პატრიარქის წინაშე. ეს ფაქტი კარგად მოწმობს, რომ, მისი შეხედულებით, იმ დროისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს ეკლესიას (მცხეთისას) არ ჰქონდა მინიჭებული ავტოკეფალია

(Аджинжал 2000: 99). აქედან გამომდინარე, მისი ვარაუდით, აფხაზეთის ეკლესია XI საუკუნეში ექვემდებარებოდა მძლავრ ქრისტიანულ ცენტრს – კონსტანტინეპოლის ეკლესიას და არა მცხეთის ეკლესიას, როგორც ამას წერენ ქართველი ისტორიკოსები. რაც შეეხება გიორგი მთაწმინდელის სიტყვებს, რომელიც წარმოთქვა მან კამათისას, რომ სვიმონ კანანელი „ქუეყანასა ჩუენსა“ მარხია, არ შეიძლება მოვიყვანოთ არგუმენტად იმისა, რომ აფხაზეთის ეკლესია ექვემდებარებოდა მცხეთას (იქვე: 101). მკვლევარი კიდევ უფრო შორს მიდის, რადგან ურცხვად უარყოფს ისეთ მნიშვნელოვან ცნობას, როდესაც კამათის დროს გიორგი მთაწმინდელი ანტიოქიის პატრიარქს მოახსენებს, რომ სვიმონ კანანელი დაკრძალულია „ქუეყანასა ჩუენსა“ აფხაზეთს. რადგან ეს არ შეიძლება იყოს არგუმენტი იმის სასარგებლოდ, თითქოს აფხაზეთის ეკლესია ექვემდებარებოდა მცხეთას (იქვე: 102). თავისი მოსაზრების გასამყარებლად იგი იმოწმებს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ ერთ მონაკვეთს, როდესაც გრიგოლმა ეკლესია ააგო უბისაში, რომელიც მდებარეობდა აფხაზეთის ტერიტორიაზე. ეს ადასტურებს იმას, რომ აფხაზეთის ეკლესია არ ექვემდებარებოდა მცხეთის ეკლესიას.

ე. აჯინჯალის ფანტაზია ამოუწურავია, რადგან უარყოფს კიდევ ერთი ქართული წყაროს – „მატიანე ქართლისას“ ცნობას, რომლის მიხედვითაც ბაგრატ მეორემ (უნდა იყოს ბაგრატ მესამე) გააუქმა ბერძნული კათედრა გუდაყვა-ზიგანეოსისა და მის ნაცვლად დააარსა ქართული ბედია (იქვე: 102). ბაგრატ მესამის მიერ ბერძნულის ნაცვლად ქართული საეპისკოპოსო კათედრალის დაარსება ნათლად ადასტურებს, რომ გაერთიანებული საქართველოს პირველი მონარქი აფუძნებს ახალ ტაძარს, რომელიც სამომავლოდ მისი სამკვალე გახდება.

საქმე ისაა, რომ XI საუკუნეში საქართველო გაერთიანებული ქრისტიანული სამეფოა, რომლის ტერიტორიაზე არსებობს ორი საკათალიკოსო, აქედან უპირატესი მცხეთის საკათალიკოსოა, თუმცა ამ შემთხვევაში მთავარი ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ფაქტს, რომ ორივე საკათალიკოსო ქართულია და ზემოთ გამოთქმულ აბსურდულ მოსაზრებებს მეცნიერებასთან საერთო არაფერი აქვს. ზოგი მეცნიერი ცდილობს, სიტუაცია დახატოს ისე, თითქოს აფხაზეთის ეკლესია სხვა ეთნოსმა შექმნა და აფხაზეთში არსებულ ეკლესია-მონასტრებს საქართველოსთან შეხება არ აქვს. აღნიშნული საკითხი განსაკუთრებულ აქტუალურობას იძენს დღესდღეობით, რადგან ოკუპირებულ აფხაზეთში გამალებით მიმდინარეობს ქართული ძეგლების გადაკეთება-დამახინჯება და იქ არსებული ქართული წარწერების მიზანმიმართული განადგურება.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ისმის კითხვა: ვინ იყვნენ ეთნიკურად აფხაზეთის კათალიკოსები? ანდა ვინ შექმნა აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული ეკლესია-მონასტრები და სულიერი კულტურის სხვა ნიმუშები? იყო კი ნამდვილად აფხაზეთის საკათალიკოსო ქართული და რას გვეუბნება ჩვენ ქართული წყაროები აღნიშნულთან დაკავშირებით. უპირველეს ყოვლისა, ხაზი უნდა გაესვას იმ ფაქტს, რომ აფხაზეთის

სამეფოს დაარსების (VIII საუკუნე) შემდეგ „აფხაზთა“ მეფეებმა ზღვისპირა ტერიტორიაზე არსებული ბერძნული კათედრების გადატანა ქვეყნის შიგნით დაიწყეს, სადაც ახალი ქართული საეკლესიო კათედრები შექმნეს. სწორედ ამ მოვლენას უწოდებენ „კათედრების მოცვლას“. მათ შორის შეგვიძლია დავასახელოთ ჭყონდიდის, მოქვის, ზედიისა და ქუთაისის ქართული საეპისკოპოსო კათედრები. აფხაზეთის საკათალიკოსო ეთნიკურად ქართველთა ეკლესია იყო. ამას მოწმობს დასახელებულ საკათედრო ტაძრებზე არსებული ეპიგრაფიკული და ფრესკული წარწერები, რომლებიც ქართულ ენაზეა შედგენილი. ამასთანავე აფხაზეთის ეკლესიის წარმომადგენლები: კათალიკოსები, მღვდელმთავრები და მოღვაწეები გვხვდება მხოლოდ ქართულ წერილობით ძეგლებში.

მათ შორის უნდა დავასახელოთ XI-XII საუკუნის „ახალციხური ტყავის სახარება“, რომელშიც მოხსენიებულია სვიმეონი, აფხაზეთის კათალიკოსი: „გამზრდელნი ჩემნი სვიმეონ აფხაზეთისა კათალიკოსი და მოძღუარი ჩემი დიმიტრი... და თ-თ მე საწყალობელი [გიორგი]“ (ქრონიკები 1897: 90). ეს არის პირველი შემთხვევა, როცა მოხსენიებულია აფხაზეთის კათალიკოსი თავისი სახელით და აშკარაა, რომ ის ქართველია.

აფხაზეთის კათალიკოსი იხსენიება XIII საუკუნის ისეთ მნიშვნელოვან ქართულ სამართლებრივ ძეგლში, როგორცაა „მეფედ კურთხევის წესი“. აფხაზეთის კათალიკოსი მცხეთის კათალიკოსთან ერთად მონაწილეობას იღებდა ქართველი მეფის კურთხევაში. ეს ფაქტიც ნათლად მოწმობს, რომ აფხაზეთის კათალიკოსი როგორც უმაღლესი იერარქი კანონიკურად საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენელია. აფხაზეთის კათალიკოსი ქართველი მეფის მაკურთხებელია: „თაყვანისცეს მეფემან მდაბლად კათალიკოზსა, დაუპყრას ხელი მარჯუენე კათალიკოზმან, უკეთუ აფხაზეთისა კათალიკოსი არა იყოს: იშხნელმან: ანუ მთავარეპისკოპოსმან... მარჯვენე ხელი კათალიკოზსა ეჭიროს: ხოლო მარცხენა ხელი აფხაზეთის კათალიკოზსა“ (კაკაბაძე 1913: 7). ქართველ კათალიკოსებს შორის მცხეთის კათალიკოსი უპირატესია, მაგრამ აფხაზეთის კათალიკოსი მცხეთელთან ერთად იღებს მონაწილეობას მეფის კურთხევაში, თუმცა მისი მონაწილეობის გარეშე შესაძლებელი იყო მეფის კურთხევა. აფხაზეთის კათალიკოსი იყო მცხეთის კათალიკოსთან ერთად საქართველოს ეკლესიის უმაღლესი იერარქია და ამიტომაც მონაწილეობდა მეფის კურთხევაში, ეს კონკრეტული შემთხვევაც ნათლად ადასტურებს, რომ აფხაზეთის კათალიკოსები ქართველები იყვნენ.

აფხაზეთის კათალიკოსი იხსენიება ასევე მეორე ქართულ უმნიშვნელოვანეს ძეგლში, როგორცაა „ხელმწიფის კარის გარიგება“. აფხაზეთის კათალიკოსი დარბაზობის დროს მეფესთან ახლოს, მცხეთის კათალიკოსსა და მოძღვართმოდღვრის გვერდით, ზის: „აწ ესე მოძღვართმოდღვარი, კათალიკოზნი და ჭყონდიდელი, ათაბაგი, ამირსპასალარი იქვე დგანან თავის ადგილსა“ (ქართული სამართლის ძეგლები 1965: 93). ექვთიმე თაყაიშვილს მიაჩნდა, რომ მცხეთის კათალიკოსი მეფის მარჯვენა, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსი მარცხენა

მხარეს იჯდა: „მოზრმანდეს კათალიკოსი საქართველოსა და დაჯდეს მეფისა ტახტსა ზედა მოკიდებით ნატიითა და ბალიშითა, მოზრმანდეს კათალიკოსი აფხაზეთისა და დაჯდეს ნატიითა და ბალიშითა“ (თაყაიშვილი 1907: 78). აფხაზეთის კათალიკოსი დარბაზობის დროს მეფესთან შედიოდა მცხეთის კათალიკოსის შემდეგ და მეფის ტახტთან ახლოს ჯდებოდა. აქედან გამომდინარე, აფხაზეთის კათალიკოსი ქართულ სამეფო კარზე არსებულ ყველა მნიშვნელოვან ღონისძიებაში იღებდა მონაწილეობას და, შესაბამისად, ის უმაღლესი საეკლესიო იერარქი იყო. აფხაზეთის კათალიკოსები ეთნიკურად ქართველები იყვნენ და მათი საქმიანობა აისახა ისეთ უმნიშვნელოვანეს ქართულ სამართლებრივ ძეგლებში, როგორებიცაა „მეფედ კურთხევის წესი“ და „ხელმწიფის კარის გარიგება“.

ქართველ კათალიკოსებს შორის, როგორც ვთქვით, უპირატესი მცხეთის კათალიკოსი იყო. 1104 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ძეგლისწერაში კათალიკოსი იოვანე VI იხსენიება როგორც „კათალიკოსი და ყოვლისა საქართველომსა დიდი მამათმთავარი“ (ქორიძე 2003: 15). მცხეთისა და აფხაზეთის კათალიკოსები ერთად იხსენიებიან არაერთ ქართულ სამართლებრივ ძეგლსა და ისტორიულ საბუთში, რაც კიდევ ერთხელ ცხადყოფს, რომ ორივე საკათალიკოსო ქართული იყო.

აქვე გვინდა კიდევ ერთ მნიშვნელოვან საკითხს მივაქციოთ ყურადღება; აფხაზეთის, ანუ დასავლეთ საქართველოს, მღვდელმთავრები ერთდროულად იყვნენ ორი სამღვდელმთავრო კათედრის მმართველები, რომელთაგან ერთი დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდა, ხოლო მეორე – აღმოსავლეთ საქართველოში. შეგვიძლია, რამდენიმე მაგალითი მოვიყვანოთ. ასეთი იყო ბედიელ-ალავერდელი მღვდელმთავარი სვიმეონი, რომელიც დავით აღმაშენებლის ანდერძში არის მოხსენიებული, იყვნენ, ასევე, ჭყონდიდელ-მაწყვერელი, ჭყონდიდელ-სამთავნელი და ა.შ. აღნიშნულთან დაკავშირებით ისტორიკოსი თ. ქორიძე აღნიშნავს, რომ XII-XIII სს-ში აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში გაერთიანებული საეკლესიო კათედრების არსებობა აშკარად მიუთითებს, რომ მცხეთის ტახტის იურისდიქცია მთელ საქართველოზე ვრცელდებოდა (იქვე: 17). აშკარაა, რომ საქართველოს ეკლესია ერთიანია და მცხეთისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში მოღვაწე საეკლესიო პირები ქართველები არიან, აფხაზეთის ყველა კათალიკოსი ეთნიკურად ქართველი იყო. აღნიშნულს ადასტურებს გვიანი პერიოდის ქართული წყაროებიც.

აღნიშნულთან დაკავშირებით აფხაზი მკვლევარი მიხეილ თარნავა 1917 წელს გამოქვეყნებულ ტენდენციურ ნაშრომში – *Краткий очерк Историй Абхазской Церкви* – შეგნებულად მალავს აფხაზეთის კათალიკოსთა ეთნიკურობას. ჩამოთვლის რა აფხაზეთის კათალიკოსებს, ის მიზანმიმართულად არ უთითებს მათ გვარებს. მან მშვენივრად იცოდა კათალიკოსთა წარმომავლობა, მაგრამ მათი გვარების დაწერა ავტორის გეგმეში არ შედიოდა. მ. თარნავას მიერ ჩამოთვლილ კათალიკოსებს ჩვენ ფრჩხილებში მივუთითეთ გვარები.

1. მალაქია I, 1533 წ. (აბაშიძე)
2. ევდემონ II, 1582 წ. (ჩხეტიძე)
3. ექვთიმე (საყვარელიძე)
4. მალაქია II, 1628 წ. (გურიელი)
5. მაქსიმე I (მაჭუტაძე)
6. გრიგოლი I, 1631 წ.
7. ზაქარია, 1658 წ. (ქვარიანი)
8. სვიმეონი, 1666 წ. (ჩხეტიძე)
9. ევდემონ III, 1667 წ. (ჩხეტიძე)
10. დავითი, 1680 წ. (ნემსაძე)
11. ნიკოლოზი, 1710 წ.
12. გრიგოლი, 1731 წ. (ლორთქიფანიძე)
13. გერმანე, 1742 წ. (წულუკიძე)
14. ნიკოლოზი
15. იოსები, 1770 წ. (ზაგრატიონი)
16. მაქსიმე II, 1795 წ. (აბაშიძე)

ვფიქრობთ, კომენტარი ზედმეტია, აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) დასახელებული კათალიკოსები, ცხადია, რომ ქართველები იყვნენ, თუმცა ავტორი ცდილობს მათი წარმომავლობა დამალოს და საქმე ისე წარმოაჩინოს, თითქოს დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსო აფხაზეთმა შექმნეს XIV საუკუნეში, რაც სრული აბსურდია. აფხაზეთი და აფხაზეთის ეკლესია დაარსებიდან XIX საუკუნემდე და შემდგომშიც, 1992 წლამდე, იყო სუფთა ქართული წარმომავლობის და ამ ეკლესიას მართავდნენ ეთნიკურად ქართველი სასულიერო პირები (ტყეშელაშვილი 2014: 373).

თარნავა ვერ გაურბის რეალობას, როცა აღნიშნავს, რომ აფხაზეთის სამეფოს დაარსების შემდეგ (786,) ქართული წყაროების მიხედვით, ჩვენთვის ცნობილია დამოუკიდებელ მეფეთა რიგი: ლეონ I, ლეონ II (806 წ., ქუთაისისა და მისი ციხესიმაგრის მამულებელი), თეოდოსი I (845 წ., ხონის ამშენებელი, რომლის დროსაც დაწესდა აფხაზეთის კათალიკოსობა, რომელიც გამოყოფილი იყო ქართლიდან). აფხაზეთი მეფეებმა აფხაზეთში ააგეს მრავალი ქრისტიანული ტაძარი, მათ შორის ბიჭვინთაში, ანაკოფიაში, დრანდაში, ილორში, მოქვში, ბედიაში (Тарнава 1917: 11). ბიჭვინთაში 1000 წელზე მეტხანს ცხოვრობდნენ აფხაზეთის კათალიკოსები, რომელთა სულიერი მმართველობა ვრცელდებოდა მთელ დასავლეთ საქართველოზე (დღევანდელი იმერეთი, სამეგრელო, გურია, რაჭა-ლეჩხუმი, სვანეთი და აფხაზეთი) (იქვე: 110). აქაც დავაზუსტებთ: აფხაზეთის კათალიკოსები დაარსებიდან XVI საუკუნის შუახანებამდე ცხოვრობდნენ ბიჭვინთაში, საიდანაც პოლიტიკური სიტუაციის გაუარესების გამო გადავიდნენ ქვეყნის სიღრმეში, გელათის ტაძარში და საკათალიკოსოს გაუქმებამდე, 1814 წლამდე, იქ ცხოვრობდნენ. თუმცა მთავარს მ. თარნავა კვლავ არ ამბობს: აფხაზეთის საკათალიკოსო ქართული საკათალიკოსო იყო და კათალიკოსი სულიერ მმართველობას ახორციელებდა სწორედ ეთნიკურ ქართველებზე, იმ ტერიტორიებზე, რომლებსაც ჩამოთვლის ავტორი.

საკითხთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანია დავადგინოთ, თუ ვინ არიან წარმომავლობით დღევანდელი აფსუები (აფხაზები), რომლებიც გვიან პერიოდში მოსული ხალხია. გ. გასვიანი აღნიშნავს, რომ XVII საუკუნის ბოლოდან ჩამოსახლებული აფსუები ქრისტიანები არასოდეს ყოფილან, რასაც არა მხოლოდ სწავლული აფხაზები ს. ბასარია და დ. გულია ადასტურებენ, არამედ აფსუების მიერ დასანგრევად მიტოვებული 100-მდე ქრისტიანული ეკლესია-მონასტერი, რომელიც აფხაზეთის ყოველ თემსა და სოფელში იდგა, აგრეთვე საკათალიკოსო და რამდენიმე საეპისკოპოსო ცენტრის მოსპობა, 100-მდე სასულიერო პირის დახოცვა XVII საუკუნის 80-იან წლებში (გასვიანი 2008: 21). აღნიშნულ საკითხზე არაერთმა მეცნიერმა იმსჯელა და აღარ გავაგრძელებთ. XVI-XVII საუკუნეებში აფხაზეთში სერიოზული საფრთხეები შეიქმნა: პირველი, ოსმალეთის იმპერია უშუალოდ ახორციელებდა დაპყრობით პოლიტიკას ქართულ ტერიტორიებზე (სამხრეთ საქართველო, დასავლეთ საქართველო, აღმოსავლეთ საქართველო). ბუნებრივია, ოსმალეთს ყურადღების მიღმა არ დარჩენია აფხაზეთი. ოსმალეთის აგრესიული პოლიტიკის წარმოებამ საერთოდ დაასუსტა ქართული სამეფო-სამთავროები. ამას დაემატა ახალი საფრთხე, კერძოდ, აფხაზეთში ჩამოსახლება დაიწყო ჩრდილო-კავკასიელმა ტომებმა, რამაც საბოლოოდ გამოიწვია აფხაზეთიდან ძირძველი მოსახლეობის გადასახლება შიდა მხარეებში.

ქრისტიანული ცხოვრება აფხაზეთში ჯერ კიდევ XVI საუკუნის შუახანებში გაჭირდა, რამაც გამოიწვია ბიჭვინთიდან საკათალიკოსო ცენტრის გელათში გადატანა. იმერეთის ცნობილმა მეფემ ბაგრატ მესამემ (1510-1565) აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოს ევდემონ ჩხეტიძესთან ერთად საკათალიკოსო რეზიდენცია ბიჭვინთიდან გელათის წმ. გიორგის სახელობის ტაძარში გადაიტანა. თავად ეს ფაქტიც კარგად მოწმობს, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსო ქართულია, ანუ ბიჭვინთა და გელათი ერთი სამეფოს და, შესაბამისად, ერთი ეკლესიის მნიშვნელოვანი ტაძრებია. ეს იყო იძულებითი ღონისძიება, რამაც საკათალიკოსოს გადარჩენა გამოიწვია. გადარჩა ასევე საკათალიკოსოს ქონება.

აფხაზეთის მთელ ტერიტორიაზე არსებული ეკლესია-მონასტრების ეპიგრაფიკული წარწერები ნათლად მოწმობს, რომ საუკუნეთა განმავლობაში ქართველებმა არაერთი გამორჩეული სულიერებისა და კულტურის სავანე შექმნეს და იქ მოღვაწე იერარქებიც ეთნიკურად ქართველები იყვნენ. ბედიის ტაძარი, რომელიც ერთიანი საქართველოს მეფე ბაგრატ მესამემ (978-1004) ააგო და სადაც ბოლო პერიოდამდე არსებობდა მეფის ფრესკა (სამწუხაროდ, ოკუპაციის პერიოდში ფრესკა მიზანმიმართულად გაანადგურეს). ამავე ტაძრისთვის დამზადდა ბედიის ბრწყინვალე ბარძიმი, რომლის ქართული წარწერაც ადასტურებს ჩვენს მოსაზრებას. ბედიის ტაძრის სამრევლოს აღმოსავლეთის შესასვლელის თავზე მოთავსებული იყო ფილა ასომთავრული წარწერით. პირველად წარწერა გამოაქვეყნა მ. ბროსემ. ვ. სილოგავას წაკითხვით: „ღმერთო, შეიწყალე სული ამის] მ(ა)შენ(ე)ბლისა ნ(ი)კ(ოლო)ზ კ(ათ)ალიკოზ(ისა)

და ს(ო)ფრ(ონ) ბ(ე)დიელისა გ(ონ)გლი(ბ)ა(დ)ს მ(ე)თ(ა)სა“ (ახალაძე 2006: 36). დასახელებულ წარწერას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს. წარწერის შინაარსით ნათელი ხდება, რომ XIII საუკუნის დამლევს ბედიის ტაძრის სამრეკლო აუგია ქართველ იერარქებს, ძმებს, მათგან პირველი აფხაზეთის კათალიკოსი იყო, ხოლო მეორე – ბედიელი მღვდელმთავარი. წარწერაც ქართულია, ანუ ორივე მოღვაწე ეთნიკურად ქართველები არიან და ბედიაც ქართული სულიერებისა და კულტურის ძეგლია. ნიკოლოზ კათალიკოსი იხსენიება კიდევ ერთ მნიშვნელოვან ქართულ დოკუმენტში. კათალიკოსი წინათ ბედიელი მღვდელმთავარი ყოფილა და ის იხსენიება იერუსალიმის ქართველთა ჯვრის მონასტრის აღაპებში. ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ XIII საუკუნის დამლევს, ერთიანი საქართველოს პერიოდში, აფხაზეთის კათალიკოსი ნიკოლოზი ქართველი იერარქია, რომელიც იხსენიება ბედიის სამრეკლოს წარწერასა და ჯვრის ქართველთა მონასტრის აღაპებში.

საქართველოს პოლიტიკურ დაშლას თან მოჰყვა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ეკლესიების გაყოფა, 1470-იან წლებში საქართველოში იმყოფებოდა ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქი მიხეილი, რომელმაც იოვაკიმე აკურთხა კათალიკოსად, ამასთან დაკავშირებით მიიღეს კანონიკური დოკუმენტი „მცნებაჲ სასჯულო“. დოკუმენტი კიდევ ერთი მტკიცებულებაა, რომ აფხაზეთის კათალიკოსები ეთნიკურად ყოველთვის ქართველები იყვნენ და აფხაზეთი რელიგიურად და ეკლესიურად მუდამ საქართველოს შემადგენელი ნაწილი იყო. „მცნებაჲ სასჯულო“ შედგენილია ქართულ ენაზე, მასში მოხსენიებული ყველა პირი – მეფე, კათალიკოსი, დიდებულები ქართველები არიან. „მცნებაჲ სასჯულო“-მ დაადგინა აფხაზეთის საკათალიკოსოს, როგორც დამოუკიდებელი საეკლესიო ორგანიზაციის, სამწყსოს საზღვრები, რომელიც მოიცავდა ტერიტორიას „ჭოროხსა აქათ, ოვსეთსა აქათ, ზღუად პონტოსა აქათ, სადა დიდისა ბიჭუნტისა საზღვარი მოაწევს“ (ქორიძე 2003: 20). ნათლად ვხედავთ, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსო მოიცავს ძირბველ ქართულ ტერიტორიებს დასავლეთ საქართველოში და ბიჭვინთაც, როგორც საკათალიკოსო ცენტრი, მის შემადგენლობაშია, აღნიშნულ ტერიტორიებზე აფხაზეთის კათალიკოსი აკურთხებდა ეთნიკურად ქართველ მღვდელმთავრებს და იგი ახორციელებდა ყველა საეკლესიო წეს-განგებას. ამას ადასტურებს არაერთი ქართული დოკუმენტი, ფრესკული მხატვრობის ნიმუში, ეპიგრაფიკული ძეგლი, ხატი და საეკლესიო ინვენტარი და სხვა.

აღნიშნული თვალსაზრისით შეგვიძლია დავასახელოთ ბიჭვინთის ღვთისმშობლის ხატი, რომელიც გამორჩეული სიწმინდე და იშვიათი ხელოვნების ნიმუშია. ხატი საუკუნეთა განმავლობაში ინახებოდა გელათის მონასტერში, საიდანაც გადაიტანეს საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ხატი დამზადდა აფხაზეთის ცნობილი კათალიკოსის ევდემონ ჩხეტიძის დაკვეთით. მასზე არის ქართული ასომთავრული წარწერა ოთხგვარი დათარიღებით. ქართველმა კათალიკოსმა გადაწყვიტა, სიწმინდე კათალიკოსის უძველეს რეზიდენციაში, ბიჭვინთის

ტაძარში, დაებრძანებინა. ბიჭვინთის ღვთისმშობლის ხატი არაერთი თვალსაზრისითაა საინტერესო. ამჯერად ყურადღებას შევაჩერებთ ხატის წარწერის შინაარსზე. ქართული ასომთავრული წარწერა გვამცნობს აფხაზეთის კათალიკოსის ტიტულატურას: 1. „...მე ყოვლისა ჩრდილოეთისა და აფხაზეთისა კათალიკოზმან“, 2. კათალიკოსის ვინაობას და ეთნიკურობასაც: „ევდემონ ჩხეტიძემან მოვაჭედინე და შევამკვე ხატი ესე“, 3. ხატი განკუთვნილია საკათალიკოსო ტაძრისთვის, აფხაზეთის კათალიკოსი თავისი სულის საოხად სწირავს ტაძარს ხატს: „დავასვენე ტაძრისა წმიდისა ღვთიმშობლისასა ბიჭვინტას, სალოცველად და საუკუნოდ მოსახსენებლად და შესანდობელად და სალხინებლად ცოდვილისა სულისა ჩემისა“ (ლომინამე 1960: 101). ხატის წარწერაში იხსენიება, ასევე, მამია დადიანი და მისი ვაჟი – ლეონი, კათალიკოსი მამის – მამიას სულის შეწყალებასა და ლეონის დიდებას ევედრება ღმერთს. დადიანი იყო სამეგრელოს მთავარი, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა ბიჭვინთა და აფხაზეთი. აქედან გამომდინარე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ 1568 წელისათვის ბიჭვინთა, მიუხედავად იმისა, რომ ტახტი გელათში გადაიტანეს, მაინც საკათალიკოსო ტაძრად ითვლებოდა, აფხაზეთის კათალიკოსი ეროვნებით ქართველი ევდემონ ჩხეტიძეა და აფხაზეთს განაგებენ დადიანები, რომლებიც, თავის მხრივ, ექვემდებარებოდნენ იმერეთის მეფეს. ყველა სამართლის ძეგლი, რომლებიც აფხაზეთის საკათალიკოსოს ეხება, არის ქართულ ენაზე შედგენილი, მათ შორის შეგვიძლია დავასახელოთ: „მცნებაჲ სასჯულო“ (1470), „სამართალი კათალიკოსთა“ (1550-იანი წლები), ქუთაისის 1759 წლის საეკლესიო კრების საბუთები და სხვა.

აფხაზეთის კათალიკოსების ეთნიკურ წარმომავლობას ადასტურებს, ასევე, ჩვენამდე მოღწეული კათალიკოსთა საფლავის ქვების წარწერები და ფრესკული მხატვრობის ნიმუშები. გელათის ტაძარში შემონახულია რამდენიმე კათალიკოსის საფლავის ქვა, მათ შორის შეგვიძლია დავასახელოთ აფხაზეთის ცნობილი კათალიკოსი ზაქარია ქვარიანი (1657-1660). მის საფლავს ამშვენებს ქართული წარწერა. კათალიკოსთა ეთნიკურ წარმომავლობას ადასტურებს, ასევე, საეკლესიო ინვენტარი, გარდამოხსენები. ჩვენამდე მოაღწია ზაქარია ქვარიანის დაკვეთით მოქარგულმა გარდამოხსენამ, რომელიც დაცულია ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში. აფხაზეთის კათალიკოს ილარიონის ფრესკა შემონახულია ხობის ტაძარში. „ხობში ცენტრალური კვადრატის ჩრდილოეთ-დასაღეთ ბურჯზე, აღმოსავლეთის მხრივ კიდევ ერთი სასულიერო პირია დახატული. [კათა]ლიკოზ[ი] ილარიონ“ (ბერიძე 1973: 83). ეს ყოველივე ნათლად მოწმობს, რომ აფხაზეთის კათალიკოსები ეთნიკურად ქართველები იყვნენ, მათი კვალი არაერთ ტაძარშია შემონახული.

ხაზგასმით შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ გელათის სამონასტრო კომპლექსში კარგად არის შემონახული აფხაზეთის კათალიკოსთა მოღვაწეობის დამადასტურებელი ფაქტები – ფრესკები და საფლავები, რაც სრულიად ლოგიკურია. გელათის წმინდა გიორგის ტაძარი დაახლოებით 1565 წლიდან იყო აფხაზეთის კათალიკოსთა რეზიდენცია

და გელათის ღვთისმშობლისა და წმ. გიორგის ტაძრებში რამდენიმე კათალიკოსის ფრესკა და საფლავია შემორჩენილი. მათ შორის შეგვიძლია დავასახელოთ: ევდემონ ჩხეტიძე – პირველი კათალიკოსი ბიჭვინთიდან ტახტის გადმოტანის შემდეგ, ზაქარია ქვარიანი, იოსებ კათალიკოსი და სხვები. გელათი უფრო დაცული იყო მტრის თავდასხმებისგან და, აქედან გამომდინარე, აფხაზეთის კათალიკოსებმა სწორედ გელათში გააგრძელეს მოღვაწეობა, რითაც ფიზიკურად გადარჩა საკათალიკოსო. მათ გელათში გააგრძელეს მთარგმნელობითი საქმიანობა, კათალიკოსთა ნებართვითა და დაკვეთით არაერთი მეტაფრასული თხზულება გადაიწერა გელათის მონასტერში, ყველა მათგანი შედგენილია ქართულ ენაზე. აღნიშნული ხელნაწერები დღემდეა შემონახული ქართულ სიძველეთსაცავებსა და მუზეუმებში, რაც კიდევ ერთი პირდაპირი დასტურია, რომ კათალიკოსები ქართველები იყვნენ. ბიჭვინთიდან რეზიდენციის გელათში გადატანაც აშკარა მოწმობაა, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსო ქართული იყო და მას ეთნიკურად ქართველი იერარქები ედგნენ სათავეში. შეგვიძლია გადაჭრით ვთქვათ, რომ აფხაზეთის ყველა კათალიკოსი ეთნიკურად ქართველი იყო.

შემთხვევითი არ არის ის ფაქტი რომ აფხაზეთის საკათალიკოსოს ბოლო იერარქი წმინდანთა დასში ირაცხება. აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საკათალიკოსოს უკანასკნელი გამგებელი დოსითეოს წერეთელი, ქუთათელი მღვდელმთავარი, რომელიც მოწამეობრივად აღესრულა და საქართველოს ეკლესიის წმინდა სინოდმა წმინდანად შერაცხა (ტყეშელაშვილი 2005: 20-36). რუსეთის მიერ იმერეთის სამეფოს დაპყრობის შემდეგ, 1814 წელს, გააუქმეს აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) ეკლესიის ავტოკეფალია. 1819-1820 წლების საეკლესიო აჯანყების ჩახშობისა და საკათალიკოსოს გამგებლის გადასახლების შემდეგ 1822 წლის 22 მარტს, აღწერილ იქნა საკათალიკოსო ნივთები. აღწერას დაესწრო მთავარეპისკოპოსი სოფრონი (იქვე: 35). ამრიგად, საკათალიკოსომ საბოლოოდ შეწყვიტა არსებობა, ხოლო მისი ქონება ძირითადად განადგურდა. რაც შეეხება დღევანდელ მდგომარეობას, აფხაზეთის ეკლესია კანონიკურად დღესაც ექვემდებარება საქართველოს ეკლესიის მეთაურს. 2010 წელს კათალიკოს-პატრიარქის ტიტულატურაში განხორციელდა ცვლილება: კათალიკოს-პატრიარქი არის მცხეთათბილისის მთავარეპისკოპოსი და ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსომ იარსება თითქმის 1000 წელი. საკათალიკოსო დაარსდა აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) ტერიტორიაზე და განვითარების რამდენიმე ეტაპი გაიარა. ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ საკათალიკოსომ უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულა დასავლეთ საქართველოს რელიგიურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ყველა წყარო, დოკუმენტი, ჩვენამდე მოღწეული კულტურისა და ხელოვნების ნიმუშები ნათლად მოწმობს, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსო დაარსდა და არსებობდა ქართულ რეალობაში, კათალიკოსები ეთნიკურად იყვნენ ქართველები. ისინი წირვა-ლოცვას აღასრულებდნენ ქართულ ენაზე, საკათალიკოსოს არსებობის განმავლობაში შექმნილი უამრავი სულიერ-კულტურული

ღირებულების ძეგლი ქართულად არის დაწერილი და შექმნილი, რაც უტყუარი მტკიცებულებაა იმისა, რომ საკათალიკოსო შეიქმნა და არსებობდა ქართულ სივრცეში. ვერცერთი ტენდენციური „ნაშრომი“ თუ საქმეში ჩაუხედავი „მკვლევარი“ ვერ შეძლებს გააქარწყლოს რეალობა. სამომავლოდ აუცილებელია, აფხაზეთის საკათალიკოსოს შესახებ შეიქმნას სპეციალური მონოგრაფია, რომელიც გამოქვეყნდება სხვადასხვა ენაზე და ყველას ამცნობს ისტორიულ რეალობას.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ახალაძე 2006: ახალაძე ლ., აფხაზეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო, I. (ლაპიდარული და ფრესკული წარწერები). თბილისი, 2006.
- ბერიძე 1973: ბერიძე ვ., ხობის ტაძრის ისტორიისათვის, მაცნე (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის და ხელოვნების ისტორიის სერია), №2. თბილისი, 1973.
- გასვიანი 2008: გასვიანი გ., აფხაზები და აფხაზეთი, მოკლე ისტორიულ-გეოგრაფიული და დემოგრაფიული დახასიათება. წიგნში: აფხაზების ანთროპოლოგიური ისტორია. თბილისი, 2008.
- თაყაიშვილი 1907: თაყაიშვილი ე., არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი პირველი. ტფილისი, 1907.
- კაკაბაძე 1913: კაკაბაძე ს., მეფის კურთხევის წესი, მე-XIII საუკ. დასაწყისის შედგენილი. ტფილისი, 1913.
- ლომინაძე 1960: ლომინაძე ბ., ბიჭვინთის ხატის 1568 წლის წარწერა, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 33. თბილისი, 1960.
- ტყეშელაშვილი 2005: ტყეშელაშვილი ლ., საქართველოს მოწამე მღვდელმთავარნი. დოსითეოსი და ეფთვიმე. 1820 წ. თბილისი, 2005.
- ტყეშელაშვილი 2014: ტყეშელაშვილი ლ., საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის ისტორიის ძირითადი საკითხები. ქუთაისი, 2014.
- ქართული სამართლის ძეგლები 1965: ქართული სამართლის ძეგლები. II. საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბილისი, 1965.
- ქორიძე 2003: ქორიძე თ., აფხაზეთის საკათალიკოსოს ისტორია (IX-XVI სს.), ავტორეფერატი, თბილისი, 2003.
- ქრონიკები... 1897: ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, წიგნი 2. ტფილისი, 1897.
- Аджинджал 2000: Аджинджал Е., Из Историй Христианства Абхазий. Сухум, 2000.
- Дбар 2015: Архимандрит Дорофей Дбар, История Христианства в Абхазий в первом тысячелетий. Новый Афон, 2015.
- Тарнава 1917: Тарнава М. И., Краткий очерк Историй Абхазской Церкви. Сухум, 1917.